

- Сельское хозяйство и лесоводство. — 1887. — №4.*
3. Пльевич С.В. *Очерки истории свеклосахарного производства в Украине: люди, события, факты / Под. Ред. Н.В. Роука. — Нежин: ООО "Видавництво "Аспект — Поліграф", 2007.*
4. Ремер. *Свекловодство: Настольная книга по свекле. Пер. с нем. / Правление сахаротреста СССР. — М.: Изд-во НТУВСНХ СССР, 1929.*
5. *Центральный державний історичний архів в м. Києві. — Ф. 730. — Оп. 1. — Спр. 45.*

Т.Д.Чубіна

ІЗ ЕПІСТОЛЯРНОЇ СПАДЩИНИ СОФІЇ ВІТТ (ЛИСТИ ДО СТАНІСЛАВА ЩЕНСЬКОГО ПОТОЦЬКОГО ЗА 1795 РІК)

Потоцькі гербу Пилява – один з найвідоміших і найбільш могутніх магнатських родів Речі Посполитої. Представники цієї знаної родини зробили досить помітний внесок як в історію Польщі, так і України. Чималий комплекс архівних матеріалів про родину Потоцьких зберігається в Центральному державному історичному архіві України в м. Києва [1, 7]. Серед величезної маси документів своєї уваги заслуговує і багата епістолярна спадщина Софії Вітт (в другому заміжжі Потоцької).

Про роман польського магната Станіслава Щенського Потоцького з Софією Вітт, дружиною кам'янецького коменданта Юзефа Вітта, у Варшаві і Петербурзі ходили справжні легенди.

У травні 1792 р. у Торговиці, прикордонному містечку маєтків Потоцького, було проголошено маніфест конфедерації магнатів, спрямований проти польської конституції, а сам С. Щ. Потоцький став маршалом Торговицької конфедерації. В квітні 1763 р. Софія народила Щенському позашлюбного сина Константи. Наприкінці червня Потоцький викликав Софію до себе в Тульчин, і вони вже не розлучалися аж до перемоги Торговицької конфедерації 1793 р., яка закінчилась в Гродно, всупереч сподіванням конфедератів, не перемогою магнатів над королем, а другим розподілом Польщі.

Напередодні розподілу С. Щ. Потоцький вирішив назавжди покинути Польщу і Росію, де опинилися його володіння. 7 травня 1793 р. він склав угоду зі своєю дружиною, згідно з якою управління маєтками переходило до Жозефіни, а вона зобов'язувалась висилати йому щорічно 50 тис. дукатів (900 тис. польських злотих) за два рази, і виїхав із Петербурга морем до Гамбурга, де і поселився разом з Софією.

В Гамбурзі, влітку 1794 р., Софія народила сина Міколая і мешкала разом з Потоцьким в цьому місті до червня наступного року [2, 514].

В травні 1795 р. Станіслав Щенський зважився повернутись на батьківщину й наприкінці червня сів у Любеку на корабель, що відпливав до Петербурга; пані Вітт із дітьми й більшість челяді вирушила до Польщі суходелом, щоб через Познань і Варшаву дістатися Львова й дати там хід шлюбнорозлучному процесові з генералом Юзефом Віттом [3, 238-239].

Увесь цей зворотний вояж і перші місяці перебування пані Вітт на польських землях після повернення з Гамбурга можна простежити якнай докладніше, бо за щасливим збігом обставин збереглися її листи до Потоцького, які вона писала йому від моменту прощання в Гамбурзі й аж до нової

зустрічі в Україні кількома місяцями пізніше. Нижче ми процитуємо великі фрагменти з них; на думку Лоека, це цікаве джерело не лише до історії розлучення подружжя Вітт у 1795-1796 рр., а й свідчення способу мислення Софії та емоційної атмосфери, в якій розвивалися її стосунки зі Щенським.

Усі цитовані листи Софії написані французькою. Ми наводимо їх у найточнішому по змозі перекладі, однак залишаємо в звучанні мовою оригіналу особливі зверти з емоційним забарвленням, дослівний переклад яких неможливий.

Софія до Щенського, 5 липня 1795 р., з Берліна: "У вчорашньому своєму листі я нічого не написала тобі, mon ami, про Берлін. Я прибула сюди якраз у той момент, коли пошта вже відходила, й не хотіла втрачати нагоди вислати тобі з нею свої новини, тому посилаю тобі цей лист у такому вигляді, як написала його в дорозі. Не можу тобі передати, як я непокоїлася за тебе, знаючи, що ти в морі. Ти казав, що нема чого боятися; записягаюсь Богом, що це дуже страшно відчуття – знати, що життя людини, яку ти любиш над усе на світі, залежить від примхи мінливої стихії. О ні, mon bon ami, я більше ніколи не погоджусь на щось подібне, ти більше ніколи не вирушиш без мене в морську подорож! Зараз я вже трохи спокійніша, бо сподіваюся, що ти нарешті в Петербурзі, але для цілковитого заспокоєння мені потрібні вісті від тебе; а щоб їх отримати, доведеться почекати щонайменше два тижні, бо я зможу отримати твої листи тільки у Львові; знайти інший спосіб швидше доїхати туди з такою кількістю жінок і трьома дітьми мені дуже важко. Давидови виїдуть завтра вранці з малим Миколаєм, я чимдуж поквалюся за ними, бо мушу швидко бути на місці, якщо справи мають піти, як треба, але поки що не все ще складається так добре, як мало б склалось. Іноді аж голова йде обертом; це справжня мука – керувати людьми, які не розуміють одне одного. Англійки не розуміють французок, Давидови не розуміють німок, німки – поляків, тож навколо мене справжнє вавилонське стовпотворіння й нескінченні сварки. Давидова сказала мені, що воліла б командувати полком гренадерів, аніж однією такою годувальницею; в усьому цьому розгарадїшї тільки англійки не завдають мені клопоту, хоч саме їх я найбільше боялася. От як можна в цьому світі помилитися!

Сьогодні вранці я була з Котулею на фабриці порцеляни. Посилаю тобі філіжанку замість тієї, що розбилася, а також каламар, на заміну того, з Тульчина; правда, mon bon ami, що ти волітимеш каламар від мене?

Костусь замовив, мисочку для тебе, але ти отримаєш її лише за три місяці після цього пакета. А наразі він посилає тобі що з квіткою й девізом: "пам'ятай про мене". Він сам її вибрав. Ніколюшка на знак вдячності за гарні очка посилає тобі кухлик для промивання очей і просить, щоб ти купав у ньому свої гарні очі й при цьому думав про його, теж досить гарні.

Не думаю, що цей мій лист дійде до тебе так само швидко, як той, який я вишлю поштою, тому нічого не пишу про все те, що лікар сказав мені стосовно Константина. А втім, я відвідаю його ще завтра й позавтра і тоді буду краще поінформована. О п'ятій чекаю на Радзивіллоу, вона обіцяла прийти до мене, а Ожаровська прийде завтра. Побачуся тут тільки з цими двома особами, до того ж у себе, бо не маю ніякого бажання йти навіть до Радзивіллової, щоб

часом там із кимось не здибати. Adieu, mon cher petit ami, як це сумно, дуже сумно бути так далеко від тебе. Якби ти був зі мною, ми пречудово бавили б час; можеш сам собі докорити за це, без тебе я помираю з нудьги. Обіймаю тебе від усього серця й прошу: не зтягуй своє перебування в Петербурзі; заклинаю тебе: з'єднаймося знову якомога швидше. Adieu, mon bon ami" [4, Арк. 7-8].

В потсдамському дворі Софію зустріли дуже прихильно. Королева Луїза вельми люб'язно повелася з вродливою грекинею. "Коли ми проходилися садами королеви, вона задавала мені багато запитань, але всі вони були спровоковані серйозним зацікавленням моєю особою, а не простою цікавістю. Вона дуже картала мене, що я віддала перевагу перебуванню в Гамбурзі перед гостюванням у Берліні, тим паче, що пан д'Егард сказав їй, що мене приймали там не вельми добре. Наговорила мені безліч приємних речей; між іншим, зволивши відреконструувати мене своїм невісткам, попросила вибачення, що вона не сама, й при цьому додала, що не хотіла позбавити їх приємності познайомитися зі мною. При цій okazji наговорила мені так багато компліментів, що я аж зашарілася, бо стільки тепер уже не варта. Король у Потсдамі й нікого не приймає вже п'ятнадцять днів. Оце і всі тутешні новини. Adieu, mon adorable ami, о четвертій я покидаю це місто, лист вишлю поштою, аби мати певність, що ти його отримаєш. Завтра звідиш до Петербурга від'їжджає кур'єр. Вклонися від мене всьому твоєму товариству..." [4, 9].

13 липня Софія була вже у Познані. Її непокоїла вимушена затримка в дорозі, спричинена раптовою хворобою однієї з годувальниць; вістей від Давидових, які їхали окремо з маленьким Миколаєм, не було; її дратував повільний темп подорожі, бо досі вона проїжджала майже по 8 миль щодня, тобто близько 70 км. Тож, щоб якось збавити час, зайнялася читанням. "Ранок я провела за перекладом з англійської мови й читанням "Spectator", який дуже мене розважає, — писала вона до Щенсного 15 липня. — Я купила його в Берліні англійською і французькою мовами. Якби була подумала про це раніше, то попросила б тебе, щоб ти почав читати його водночас зі мною. Ти добре знаєш, як я люблю читати разом із тобою і яку велику втіху знаходжу в читанні того самого" [4, 11].

17 липня зупинилася Софія в Неборові. Тут її сердечно зустріла господиня цього маєтку, Гелена Радзивіллової, дружина останнього вільненського воєводи Міхала Радзивілла, Софія раділа, що матиме нагоду оглянути славетні неборовські сади під назвою "Аркадія".

18 липня 1795 р., з Неборова: "Ми прибули сюди вчора досить пізньої вже години; немає нічого цікавішого, ніж побачити Радзивіллову в колі своєї родини. Сьогодні вранці я взяла купіль, бо відчувала в ній велику потребу; до обіду діти трохи музичили, всі вони дуже талановиті. Посилаю тобі полонез Кристини; затанцюй його, прошу тебе, на першому балу, який ти даси в Тульчині. Пишу тобі про бал, бо знаю, що ти обов'язково даватимеш їх; ти казав мені тисячу разів, що, повернувшись в Україну, захочеш прогнати журбу із цього краю. Котуля зі мною, княгиня і її дочки шаленіють за ним, такий він кумедний і чарівний; він дуже прихилився до цих дам, бо всі вони розмовляють по-англійському.

По обіді ми поїхали оглядати "Аркадію". Важко уявити собі щось гарніше й романтичніше. Ти знаєш "Аркадію", але ти бачив її десять років тому. Сам розумієш, наскільки можуть підрости за десять років молоді дерева, й легко можеш собі уявити, які величезні вкладення зробили господарі відтоді для прикрасення цієї місцини. Радзивіллової просто чарівна; проходжуючись із нею, я з десяток разів подумала про тебе, про твою закоханість у село й життя в домашній обстановці. Я певна, що така жінка, як Радзивіллова, зробила б тебе неймовірно щасливим. Якби вона була твоєю дружиною, то позбулася б усіх своїх примх; навіть якби іноді й дозволила собі якийсь вибрик щодо чоловіка, то все одно ніколи не злегковажила б своїми обов'язками. Найкращий цьому доказ факт, що всі, хто її оточує, ідеально щасливі. Неможливо краще виховувати своїх дітей, ані дужче їх любити, ніж це робить вона. Та я повертаюся до "Аркадії"; я нестямно закохана в це село; немає в світі жодного такого виду квітів, ані екзотичних рослин, яких ти тут не знайшов би; прогулюючись садами "Аркадії", я почувалася так, немовби в розпалі літа переживала весну. Усі плантації прекрасно оброблено, і кожне дерево, здається, промовляє: "Мені тут добре!" "Аркадія" дуже нагадує мені Крим; чи ти знаєш, що в тому краю, з твоїми можливостями, можна було б за два роки мати таку саму, або ще й гарнішу "Аркадію", бо там не треба було б нічого штучно додавати? Правда, mon bon ami, що в нас буде своє село в Криму?

Сподіваюсь затриматися тут ще й завтра. Adieu, година, коли мені звелено лягати спати, вже минула, але тільки тому, що я пишу тобі" [4, 12-13].

Варто добре запам'ятати враження пані Вітт від перебування в неборовській "Аркадії" влітку 1795 р.; саме тоді в неї народилася ідея "Софіївки".

19 липня 1795 р., з "Аркадії": "Сьогодні вранці я знову взяла купіль, а потім ми поїхали на прогулянку й пили каву в "Аркадії". Приїхала наводити на нас нудьгу дивна пара: старий і смішний 75-річний прусський генерал із 16-річною дружиною. Ось ще що приємне чекає на нас у Криму: там не буде ні старих, ні молодих прусських генералів, які наводили б на нас нудьгу! А ргоро, ми матимемо в Криму село, то ти звелиш виписати туди орган, такий самий, як у Радзивіллової в "Аркадії".

Увечері я попрощалася з усіма. Маю надію, що завтра ночуватиму вже у Варшаві й побачу свого маленького котика. Потім подамся швидко до Львова закінчувати свої справи, а ти, mon bon ami, також їдь якомога швидше до себе. Буду неймовірно щаслива, коли отримаю від тебе лист усього за чотири чи щонайбільше за п'ять днів, бо гадаю, що з Бродів до Тульчина не більш як 50 миль. Надобраніч, mon ange, мушу вже лягати спати, щоб завтра виїхати якомога раніше" [4, 13].

22 липня 1795 р., з Варшави: "Ти знаєш, що пан Боженський тут? Провідує мене двічі на день, і він дуже милий; було б краще, якби він саме так поводився і в Гамбурзі. Каже, що дуже тебе любить і що йому дуже боляче дивитись, як твоя дружина увесь час намагається тебе принизити. Каже, що вона написала проти тебе маніфест, звеліла надрукувати його й розповсюдити. Мушу тобі сказати, що я не розумію її дурості; це вже не на мій розум. Сьогодні я була на обіді у князя камергера, на завтра мене запрошено до маршалка Шуварофа (Суворова – Т.Ч.),

а післязавтра виїжджаю до Варшави. Хотілося б вірити, *mon bon ami*, що цей лист уже не застане тебе в Петербурзі, і водночас утовкмачую собі, що ти приїдеш до мене якомога хутчіш, тільки-но матимеш таку змогу. Щодо мене, то сподіваюся за чотири дні бути в Бродах; дітей залишу там, а сама подамся до Львова. Звідти я одержала звістку, що мої справи йдуть дуже добре. Я впевнена, що по трьох тижнях після приїзду до Львова буду вже вільна. *Adieu, mon cher elpida*" [4, 15-16].

Після кількаденного перебування у Варшаві пані Вітт вирушила в бік кордону з Галичиною, впевнена, що за кілька тижнів уже зустрінеться у Тульчині зі Щенсним. Та виявилось, що справа двох розлучень, необхідних для узаконення шлюбного зв'язку відомої вже на всю Польщу й Росію пари, була не така проста й легка для вирішення, як їй досі здавалося.

Софія Вітт приїхала до Львова в перші дні серпня 1795 р. та зупинилася в одному із сіл на передмісті Львова й звідти стежила за перебігом свого шлюбнорозлучного процесу, що проходив у державному австрійському суді в столиці Галичини.

До Станіслава Щенсного 18 серпня 1795 р. зі Львова: "Ти вже знаєш, *mon bon ami*, що вісім днів тому, я поселилася разом з дітьми в селі під Львовом. Звідси я можу контролювати свою справу й водночас бути по зможі якнайдалі від товариства в цьому місті. Але я й тут бачуся з багатьма людьми; село це дуже гарне, і сюди до мене приїздять з візитами. Сьогодні серед інших мене відвідав пан Чацький, яким я передаю тобі цей лист: завтра вранці він виїжджає до Петербурга. Малі сподівання, що він тебе там іще застане, але по дорозі заверне до графа Рум'янцева й довідається від нього, де ти. Я просила його, щоб він обов'язково цим поцікавився; він пообіцяв, що вишле тобі лист кур'єром, якщо ти будеш уже в Тульчині чи в Умані. Твій лист від 18 [липня] дає мені підставу сподіватися, що ти вже покинув Петербург... Моя сестра виїхала сьогодні вранці до Ясс, назад вона повернеться за два тижні; це дуже потрібний для нас свідок, без якого не можна було б закінчити процес. Судитися в цій країні – то жахливі муки. Потрібне велике терпіння; я принаймні певна, що через чотири тижні буду вільна й навкі твоєї. Правда ж, *mon bon ami*, що відтепер ми вже весь час будемо вкупі, дбатимемо про щастя наших маленьких котиків?.. Сьогодні в мене був Томашевський; якщо все те, що він розказував про твої справи, правда, то я щиро тобі співчуваю, *mon bon ami*, а ще більше тим, хто тебе кривдить. Я дуже поганої думки про тих, хто не здатен тебе оцінити. Боже мій, як можна кривдити тебе після стількох добрих справ, які ти зробив? Мені дуже боляче за тебе, я поділяю твою гіркоту й можу тільки побажати собі, щоб усе склалось так, як ти цього бажаєш. Я певна, що всі тоді будуть щасливі й задоволені, бо ти бажаєш добра для всіх, хто тебе оточує" [4, 17-18].

Зі Львова 5 вересня 1795 р.: "Учора я не писала тобі, *mon bon ami*, й ось чому: цілий день я пробула у Львові серед правників і страшенно стомилася; однак усі ці муки – то для мене радість, бо наближається кінець мого процесу. Незабаром він закінчиться, а це вже багато, бо досі нічого ще й не розпочиналося. Ти, як завжди, маєш слухність, а стосовно цієї справи мав її стократ, коли казав мені, що тут нічого ще не зроблено. І справді, нічого, анічогісінько, а знаєш чому? Та тому, що великій патріотці пані Дальській забaglося взяти собі гроші й подарунки, які я їй

залишила, а також тих п'ятсот дукатів, що їх ти був такий добрий вислати із Гамбурга. Вона нікому нічого із цього не дала; а коли я насмілилася зажадати звіту про все, що їй залишила, вона на мене образилася! Та її кепський настрої не дуже мені зашкодять, а точніше моему процесові, бо найбільшої кривди вона задала моему гаманцю – ошукала мене майже на 1200 дукатів. Це безчесна особа, як, мабуть, і всі ті, хто її оточує.

Мою справу буде розглянуто протягом тижня; якби свідки були на місці, все вже закінчилося б. Кажуть, що в Яссах лютує пошесть; моя сестра поїхала туди сама шукати свідків, має привезти їхні свідчення. На щастя, для цього є ще десять днів, а свідків у нас троє. Князь воєвода Сангушко був у мене сьогодні після обіду, незабаром він від'їжджає зі Львова й пообіцяв, що передасть тобі цей лист через свою людину, тож я можу писати тобі, ні в чому не криючись.

Із моменту приїзду пані Лянцкоронської я пречудує тут розважаюся, її товариство мені дуже імпонує. Сьогодні пополудні ми були в старости Жевуського, пили каву, а потім оглядали його дім, медалі, бібліотеку, колекції. Усе це дуже гарне. Коли я вже виходила від нього, мені дали твій лист. Низенько тобі кланяюся, *mon bon ami*, за всі ті гарні слова, які ти мені адресуєш. Якщо я навіть і не така, якою ти мене бачиш, то я намагатимусь, скільки стане снаги, бути подібною до того гарного портрета, якого ти намалював, і буду безмежно щаслива, якщо завдяки своїм старанням та шаленому прагненню подобатись тобі причинюся до твого ошасливлення. А якщо одного дня моя ніжність дозволить тобі забути про всі ті страждання, яких тобі завдано, дозволить пізнати щастя від життя в рідному домі, то після цього ти вже не шукатимеш нікого на світі, окрім своєї Софії. Я – часточка твого світу, бо вірю, що ти мене кохаєш.

Наші хлоп'ята просто чарівні, *mon bon ami*. Я прочитала Котулі все, що ти написав йому по-англійському; він вислухав дуже уважно, а потім побіг до моєї спальні, знайшов твого портрета, зробив йому *kiss and love* щонайменше десять разів і запитав: *Where is my dear lord? I wish very much to see him. Pray, maman, go with me to me lord. I am good child...*" [4, 19-20].

Лоїк стверджує, що Софія вміла поступово нарощувати емоційну напругу своїх листів; чим довше тривала її розлука зі Щенсним, то грізнішою ставала небезпека, що він ослабить свою рішучість узаконити новий родинний союз, то палкіше й пристрасніше описувала вона в своїх листах тугу дітей за батьком, якого вони не бачили вже кілька місяців. Але варто зауважити, що хоча Щенсний не міг та й не хотів заперечувати своє батьківство обох синів пані Вітт, Константин і Миколай виховувалися так, щоб бачити в ньому не батька, а лише добродійного і заможного опікуна; очевидно, Щенсний і Софія не були певні, як складуться у майбутньому їхні взаємини, через те не хотіли при звичаювати обох хлопців називати пана Потоцького *father* або *daddy*; Щенсний мав бути для них наразі тільки *our dear lord*. Кумедне й водночас дивовижне це прищеплювання обом хлопцям англійської мови, при цілковитому, як можемо здогадуватись, нехтуванні мовою рідною чи хоча б французькою [3, 250].

10 вересня 1795 р., зі Львова: "Ранок я провела в товаристві твоєї небоги. Вона приїхала попрощатися зі мною. Казала, що читає в моїх очах палке бажання їхати разом з нею [до тебе]; але вона прочитала це не зовсім уважно, бо я не тільки поїхала б разом із нею, а

й побігла б пішки за її каретою, якби була вільна. Увечері я принесла їй свій великий лист і просиділа з нею в тітці до пізньої години. Через те, щоб лягти в ліжку приписаної мені пори, я більше нічого вчора тобі не писала".

Наступного дня, 11 вересня: "З вчорашнього дня справи мої повернули на краще завдяки зусиллям пана Дейма та пана Волянського, бо я жорстоко прорасувалася в тих, кому довіряла раніше. Ти, мабуть, скажеш, що зі мною це не вперше. Дружина підкоморія пані Потоцька сказала мені, що тебе ще нема в Україні. Її чоловік щойно приїхав звідти, виїжджав п'ятого, і тоді тебе ще не було. Виходить, ти ще на якийсь час залишилася у Петербурзі. Розказують, що кожного разу, приїжджаючи туди, ти проводиш там шість тижнів. Погода тут просто чудова; сподіваюся, що вона така ж і в Україні, твої селяни справедливо вірять, що ти привіз їм щастя. Ці добродушні люди зустрічатимуть тебе, як благодійного янгола".

12 вересня: "Я знов починаю страшенно нудьгувати тут, у Львові, щиро кажучи, тому, що перебуваю так далеко від тебе; мені нудно скрізь, де б я не була, якщо тільки поруч немає тебе. Це життя порізно, *mon bon ami*, допомогло мені усвідомити, як безтямно я тебе кохаю. Воно відродило у мені всі ті сентименти, які ти раніше будив. У Гамбурзі мені іноді здавалося, що кохаю тебе вже не так щиро, як у Яссах, Херсоні чи Гродні. Та відколи ми розсталися з тобою, я переконалася, що якраз навпаки – я кохаю тебе ще дужче, ніж будь-коли до того. Раніше я кохала тебе без тям, але могла складати собі якісь плани; нині я вже на це не здатна. Єдине моє бажання – подобатися тобі і кохати тебе аж до могили. Ти добре знаєш, *mon bon ami*, що раніше моя голова працювала без передиху; тепер вона вже спокійна, душа моя вгамувалася; і якби не клопіт, пов'язаний зі справою про розлучення, якби не моє величезне бажання стати нарешті свobodною і цю свою свободу присвятити тобі, то, гадаю, вже ні про що не думала б... Я довірила тобі, *mon bon ami*, усе своє щастя; якщо його не збудуєш ти, то більш ніхто на світі не здатний це зробити; тому хоч про що я думала б, усе не однаково нічого не дасть. Я хочу, аби ти став господарем моєї долі, а я увесь свій час віддам голубленню моїх малих янголят. Ніколюшка гарний, як моє кохання до тебе. Але я не люблю на нього дивитись, бо не хочу, щоб на світі був хтось гарніший за Котулю. І водночас не можу опертись своєму бажанню увесь час його пестити; він такий милий, я ніколи не думала, що цей великий ротик так погарнішає, що плескатий носик стане аж такий витончений, а блакитні очка такі чорні й прекрасні. Він неначе створений для того, щоб його намалювати. Цей малюк затьмарить бідолашного Котулю. В Умані ми його нікому не показуватимемо; треба зміцнити репутацію Котулі, перше ніж Миколай твердо вступить у життя. *Adieu, mon bon ami*, мабуть, матимеш мороку з моїми закарлючками..." [4, 23-24].

Нам незнайомі листи, які на той час написав Софії Станіслав Щенський; але складається враження, що Потоцький, покидаючи Петербург, був переконаний, що Жозефіна дасть себе вмовити на розлучення. Приємні новини він відразу ж повідомив своїй коханці. Радість Софії була величезна.

Зі Львова (кінець вересня 1795 р.): "Челецький привіз мені твій лист. Отже, це вже напевно, що вона

охоче погодиться на наше щастя? Ти навіть не уявляєш собі, яка я щаслива! Ти кажеш, що любиш пана Вітта? Я також мала б любити ту, яка повертає тобі свободу. Ох, Боже мій, я не тільки любитиму її, і навіть, бувши в Україні, я побігла б до неї і впала б їй у ноги, щоб подякувати! Вона на все погоджується, не заздрить нашому з тобою щастю, робить усе добровільно – то що ж тепер могло б стати мені на перешкоді любити її, які претензії я могла б до неї мати? У мене вже немає на них таких підстав, як тоді, коли я думала, що вона стоїть на заваді нашому щастю. *Mon bon ami*, серце, так ошаснене, як моє в цю хвилину (а яке ж то буде щастя, коли мені ще вдасться тобі подобатись!) не може нікого ненавидіти. Я не зла, ти про це добре знаєш, але відколи я певна, що ми разом проживемо наше життя і ніхто не затьмарить нашої радості, я відчуваю в собі безмежну доброту; все навколо здається мені добрим, усе мені подобається, природа – й та, здається, сповнена незвичайної краси. Давидова каже, що я виглядаю набагато краще зараз, ніж будь-коли раніше, що я стала гарнішою, приємнішою, веселішою, цілком іншою, ніж була у Схирі, хоч у тій чарівній місцині я почувалася такою щасливою..." [4, 26].

10 жовтня 1795 р., зі Львова: "Вістовець пана Майера привіз мені твій лист від 28 вересня. Серце моє радісно забилося, коли я побачила, що його написано в Тульчині, та тільки-но я дочитала цей милий лист до кінця, як відчула себе найщасливішою людиною на світі. О так, *mon bon ami*, я, безперечно, народилася під щасливою зіркою і сподіваюся, що моє щастя відтепер перепинить дорогу смуткові до тебе. Лише вчора увечері я отримала цей дорогий для мене лист, який провіщає моє щастя. Ніхто ще не був до такої міри переповнений почуттями ніжності, кохання і вдячності, як я; мені насилу вдалося приборкати свою радість. Заприсягаюсь, що минулої ночі я й на хвилину не заснула; але мені хотілося б, щоб причиною мого безсоння завжди були подібні найпрекрасніші почуття. Я мільйон разів цілувала Котулю, який увесь час спить зі мною. Відколи я впевнилася, що він вважатиме за щастя для себе називати тебе татом, він став мені ще дорожчий. Падаю тобі до ніг на знак вдячності за твоє доброзичливе ставлення до тієї, яка погоджується повернути тобі свободу, все, що ти зробиш для неї й для твоїх дітей, здобуде в моїх очах іще більше схвалення. Я не люблю пана коронного підкоморія Потоцького (Вінценти – Т.Ч.), а тебе, *mon ange*, просто обожаю, бо ти ні в чому не нагадуєш таких типів, як він. Він кидає свою жінку, одружується з тією, яку кохає, але не дотримує своїх зобов'язань щодо першої. Уяви собі – ця нещасна жінка не має тепер із чого жити, і мені це дуже болять..." [4, 25].

Було б несправедливо до пані Вітт, якби в таких її заявах дошкукувалися тільки лицемірства й намагання здаватися в очах Станіслава Щенського жінкою із чуйним та вразливим серцем. Софія вміла боротися за свої права, за кривди й приниження не раз відплачувала жорстокою помстою, але вона вміла також продемонструвати свою великодушність щодо переможеної суперниці. Єжи Лоек припускає, що її радість із приводу гаданої поступки Жозефіни була такою зворушливою, а вдячність до ласкавої долі такою безмежною тільки тому, що вона визнала за свій обов'язок віддячити своїй попередниці лояльною співпрацею заради забезпечення і власного майбутнього та життя її дітей. На жаль, пані Вітт найближчим часом

судилося повністю змінити ця приязну налаштованість щодо Жозефіни Потоцької [3, 253-254].

Софія з ще більшим завзяттям намагалася довести до щасливого завершення свій шлюбозрозлучний процес із генералом Віттом. Справу її вів львівський адвокат – Миколай Волянський, якого вона уповноважила на це 24 вересня 1795 р. Генерала Вітта у той час у Львові не було, і процесуальним противником Софії був уповноважений ним адвокат Матеуш Дунаєвський, а також захисник матримонії Францішек Венгленський, який виступав на процесі зі службового обов'язку. Аргументація адвоката Волинського мала на меті довести, що 1779 р. Софія вступила у шлюб з Юзефом Віттом не своєю волею, не усвідомлюючи суті свого вчинку й під фізичним примусом. Адвокат склав такого змісту заяву, яку його клієнтка безцеремонно виголосила в суді: "Я, Софія Вітт, заприсягаюся перед Усемогутнім Господом Богом, що я Юзефом Віттом із турецького хотинського раю не заради вступу з ним у шлюб, а тільки заради обіцяного мені з його боку відправлення до моєї матері привезена була і цим же Віттом у власному його домі потай утримувана. Так, перебуваючи під його владою, після погроз, учинених із його боку, що коли на шлюб із ним я не дам своєї згоди, то він видасть мене хотинському паші, я третьої ночі була приведена до костьолу і всупереч моєму бажанню і моїй волі в цьому костьолі повінчана. Тож допоможи мені, Боже!". У світлі всього того, що нам відомо про молодість Софії, вищенаведена заява була кривоприсягою і цинічним перекрученням фактів; і все ж для цісарського суду у Львові вона виявилася повноправним документом, тим більше, що його було підперто свідченнями кількох свідків – привезеної з Ясс гаданої сестри Софії (насправді ж її тітки Ілавані), а також інших завербованих нею осіб, які посвідчили, мабуть, під впливом заохочення грошима, що в 1779 р. сердешна Дуду всією душею рвалася назад до Константинополя і тільки з огляду на насильство над нею з боку майора Вітта змушена була залишитись у Кам'янці. Це лженасильство підтвердила спеціально викликана із Кам'янця Єлизавета Черкесова, у якої Софія провела перші тижні свого перебування на польських землях і яка, звісно ж, чудово пам'ятала, що всі зусилля пані Вітт були тоді спрямовані в зовсім протилежному напрямку, але тепер заявила з цілковитою впевненістю, що пані генеральшу гвалтом примусили залишитися в Речі Посполитій [3, 254-255].

На підставі цих доказів львівський суд 17 листопада 1795 року визнав шлюб між Софією і Юзефом Віттами недійсним; цей вирок було підтверджено в другій інстанції 19 та 26 січня 1796 р. [3, 255]. Та поки до цього дійшло, Софія, поза всяким сумнівом, домовилася з пленіпотентами генерала Вітта й схилила їх до відмови в захисті шлюбу; між іншим, 30 жовтня вона записала на ім'я свого сина Яна Вітта суму в 100 000 польських злотих, яку він зможе отримати повністю тільки після того, як йому виповниться 24 роки, і засвідчила цей документ у нотаріуса; а до того часу прибутки від цієї суми (5% на рік) мали покривати витрати на його освіту. Як згодом з'ясувалося, Юзеф Вітт цим її записом на ім'я сина аж ніяк не задовольнився і невдовзі зажадав значно більшого відшкодування, обумовлюючи цим своє визнання вироку львівського суду. Для Щенсного і Софії це визнання генерала Вітта було конче необхідне: ухвала державного

австрійського суду була правочинна на території Галичини, але на території Російської імперії набувала законної сили тільки за відсутності опротестування з боку всіх зацікавлених осіб; щоб уникнути такої загрози, треба було, викласти кругленьку суму [3, 255].

З тривогою очікуючи на ухвалу цісарсько-шляхетського суду столичного міста Львова, Софія часто писала Потоцькому, який покинув Тульчин і оселився в Умані.

15 жовтня 1795 р., зі Львова: "Якби після всього того, що ти для мене зробив, щось ще могло мене в цьому світі розгнівати, то я мала б зробити тобі невеликий докір: чоловік із Тульчина, годинникар, сподіваюся, казав тобі, що іде до Львова, а ти відпустив його без листа до мене. Ти згоден зі мною, *mon bon ami*, що цим дуже мене скривдив? Ти добре знаєш, що на відстані від тебе єдина моя втіха – це твої листи.

Графиня Діана де Поліньяк тут уже третій чи четвертий день. Приїхала мене провідати; каже, що хоч якийсь час пожити в Україні. У неї велика родина, і я живуся, як вона дає собі раду через нестатки, я просто закохана в неї, така вона гарна. Я бачила її двічі, хочу ще сьогодні ввечері відвезти їй свій лист [до тебе]. Ця родина всіляко підтримувала мене, коли я була у Франції, і якщо я любила цих людей, коли вони купалися в розкошах, то люблю їх ще більше у теперішніх злигоднях. Вона розраховує на те, що зможе провести частину зими в маєтку Северина Потоцького, й хотіла б у майбутньому взяти тут в оренду якесь село. Вона мріє так улаштуватися, щоб ми могли часто бачитись. Признаюся тобі, що я теж цього прагну. Товариство цієї особи тобі дуже заімпонувало б – вона зовсім не така, як наші емігранти з Гамбурга. Якби ти був такий добрий і віддав їй в оренду якесь село; спробуй це зробити, щоб вона була близько від нас, бо мені хотілося б і далі підтримувати наше знайомство.

Пані Віельгорська, пан Дейм і пан Галамберг зустрілися сьогодні завдяки щасливому випадку в мене на обіді. Котуля пречудово забавляється з ними. Давидова запевняла, що Миколай гарніший, думки поділилися, і тоді Віельгорська сказала: "Треба запитати про це Констанція". Ми запитали, і він відповів: "Мій братчик гарніший". Тоді ми запитали, чи він ще й розумніший. "Я розумніший. Миколай для цього занадто дитинний". Цей його вислів просто чарівний. Я раділа від думки, як він буде тебе потішати; я певна, що ти щиро його полюбиш. Він добра дитина.

Цей лист ітиме довго, бо графиня подорожує поволі. Через те я нічого не пишу тобі про свої справи. З нетерпінням очікую на важливі для нас вісті і вмираю від бажання знову побачити тебе. Боже мій, як довго тягнуться для мене дні на відстані від тебе!" [4, 27-28].

Зі Львова (19 жовтня 1795 р.): "Подавцю цього листа вислав радник місцевого суду. Цей добродій завжди виступає проти розлучень, а оскільки він не заперечував проти мого, то, видно, вважає, що має якесь право на мою вдячність. Так ось: він прийшов до мене з проханням, щоб я відрекомендувала тобі його справу до родини Завадзьких. Утім, я не знаю, чого він від тебе хоче, але якщо тебе це не розсердить, то дуже тебе прошу – зглянься над ним. Пан Волянський звернувся в цій справі до пана Моценського і вважає, що його претензії цілком слушні.

З того моменту, як я отримую твої листи з Тульчина, з того моменту, як мої справи пішли на

краще, я неймовірно щаслива. Дай Боже, щоб вона (Жозефіна) й далі не змінювала своїх намірів, щоб і далі не шкодила нашому з тобою щастю.

Я вже менше дратуюся з приводу своїх справ, почуваюся добре, в чудовому гуморі, навіть трохи поглаждала; тепер ти вже не скажеш, що я худа. Будую собі якнайкращі плани, лягаю спати задоволена, сплю добре, а мої пробудження просто казкові. О так, mon ami, я тепер розкошую своїм щастям й осмілюсь навіть сказати, що заслуговую на нього, бо знаю, чого воно мені коштувало. Наші хлоп'ята стають для мене щораз дорожчими; вони чудові, ти полюбиш їх усією душею, бо один із них дуже гарний, а обидва дуже милі. Котуля зачарує тебе своєю добротою. Adieu mon ange, мій любий ельпіда, щастя мое! З величезним нетерпінням чекатиму від тебе вістей! Позавчора я передала тобі лист графінею Поліньяк. Завтра або післязавтра передам наступний – через людину, яка їде в Україну. Хотілося б уже самій відвезти тобі свої листи; я задоволена й щаслива, але терплю жакливі муки від того, що так далеко від мого любого ельпіда, а мені так хочеться опинитися біля нього..." [4, 29-30].

30 жовтня 1795 р., зі Львова: "Учора я передала тобі лист через якогось пана Загурського; Підгурський запевняє мене, що цей лист незабаром до тебе дійде. Людина, яка тобі його вручить, із Тульчина; можливо, його перечитають, перш ніж віддати тобі, але мені до того байдуже: усі вже знають, що я кохаю тебе, просто обожною, отож ніхто не довідається з нього нічого нового – всім і так давно вже все відомо.

Після того листа, якого мені привіз Челецький, я не отримала від тебе жодної вісточки, через те з великим нетерпінням чекаю на твій новий лист. Я певна, що ти мені пишеш, просто твої листи десь, мабуть, заблукали, бо я нічого від тебе не отримую. Перед тим, як запечатати лист, я відрізала Котулін кучерик і запитала, що він порадить мені з ним зробити. Він, не задумуючись, відповів, що хоче, аби я вислала його мілордові. Я поцілувала його тисячу разів за тебе й за себе. Ну хіба це не мила дитина й хіба він тебе забув? У цього малого хлоп'яти все твоє, ти не повіриш, який він у нас добрий. Ніколюшка тільки гарний і гарнішає з кожним днем, але йому це треба пробачити. Котуля завжди матиме перед ним перевагу... Хоч усі тут зі мною дуже добрі й приїжджають аж сюди, щоб мене розважити, я страшенно нудьгую без тебе. Навіть признаюся тобі, що волю залишатися на самоті; тоді принаймні можу досхочу думати про тебе. Adieu, мій любий ельпіда, діти доземно тобі вклоняються, а їхня мама просить, тебе зробити таку ласку й невдовзі забрати нас до себе. Скоро вже чотири місяці, як ми з тобою розсталися; нехай би ця розлука була вже остання. Правда ж, mon bon ami, що ти теж цього бажаєш? Правда, що це є і буде вже остання наша розлука?" [ЦДІАУК. – Ф.49. – Оп.2. – Спр. 1756. – Арк. 31-32].

Все ж розлука тривала й далі: Софія почала непокоїтись, що Щенний може охолонути в своїх почуттях до неї. Тому в останні дні листопада вона відправилася до Умані обох хлопців піл наглядом одного з довірених слуг Потоцького, якогось Чижевича, а сама з нетерпінням стала чекати на закінчення процесу й звістки про остаточну домовленість Щенного з Жозефіною. аби й собі поспішити в Україну.

Зі Львова (2 грудня 1795 р.): "Сьогодні вже шостий день, як поїхали діти; поки цей мій лист дійде до тебе,

вони матимуть щастя опинитись в обіймах свого любого таточка. Я страшенно нудьгую без цих моїх милих котиків, але сьогодні тим більше хвалю себе, що відіслала їх до тебе. Я справді цьому дуже рада; погодься зі мною, що це моя щаслива зірка напоумила мене відправити дітей до тебе. Донечка годувальниці померла сьогодні вранці на вітряну віспу. Визнай, що я вчинила дуже мудро, відіславши звідси цю нещасну жінку. Якби вона була тут, то ніщо в світі не змогло б зупинити її од відвідин своєї дитини, і бідолашний Миколай став би жертвою цієї нерозважності. І якби я навіть не дозволила їй відвідати дитину, саме вже усвідомлення того, що вона хвора, вбило б цю жінку, а її молоко, яке так смакує Миколаєві, стало б для нього отрутою. Дякувати Богові, що вона поїхала й не бачила смерті своєї дитини. Це маленьке, нещасне дівчатко помирало 36 годин у жакливих конвульсіях. Заради Бога, не розкажуй про це нікому, смерть нещасної дитини треба приховати аж до мого приїзду і потім теж; ось що я вирішила сказати годувальниці: мовляв, морози завадили мені взяти її дівчинку з собою, але ми обов'язково пошлемо по неї навесні. Якщо нам удасться її обдурити, це буде добре для нашого синочка. Я не можу тобі передати, яка я рада, що мені раптом спало на думку відіслати дітей до тебе". Якби пані Вітт могла передбачити, що хтось чужий читатиме колись її листи й на їхній підставі оцінюватиме її душевний склад, вона, можливо, не написала б цих жорстоких слів, які так негативно свідчать про її ставлення до слуг і підданих, хоча сама до дев'ятнадцяти років життя була в соціальному становищі рівна з цією нещасною жінкою; тож наскільки легше вона могла ввійти у її психіку, уявити собі її душевний стан і зрозуміти майбутній розпач. Софію ж не мучили ніякі докори сумління.

"Справи мої йдуть цілком добре. Офіційний оборонець шлюбу подав апеляцію, але я і його оце позбулася. Граф Дейм був учора в мене й пообіцяв закінчити мій процес 14 грудня, тож я маю надію покинути цей триклятий Львів двадцятого числа цього місяця. Лічу вже не тільки дні, а й години. Adieu, mon ami, mon espoir, mon tout (Бувай, мій друже, моя надія, моя все).

Ти щасливий, що діти вже з тобою; якщо ти любиш їх так, як я, то пошлюй за мене мільйон разів Котулю і скажи йому, що це від мене. Чекаю на приїзд Чижевича, щоб довідатись, чи ти щасливо і в здоров'ї добрався з ними до Умані. Я трохи нездужала, коли Чижевич був тут, але вже цілком оклигала. Adieu, любий ельпіда, вибач мені за цей сумбур..." [4, 34-35].

Зі Львова (11 грудня 1795 р.): "Відколи я звільнилася від переслідувань офіційного оборонця шлюбу, я цілком спокійна. Крім туги, що я далеко від дітей і тебе, мене ніщо не тисне, принаймні на якийсь час маю спокій. 15 чи радше 21 [грудня] буде оголошено вирок і я зможу виїхати щонайпізніше 25-го. А тим часом лічу дні, які відділяють мене від цього моменту. Веду спокійне життя, час від часу відвідую літніх дам, іноді ходжу до театру. Спати лягаю, як правило, о десятій. Отакий, mon adorable, майже детальний мій розпорядок дня. Контракти приваблюють сюди багато людей, маю надію, що мені більше не доведеться їх бачити. Сподіваюся на приїзд княгині маршалкової, вона має всі права на мене й дуже мене любить. Уяви собі, у Відні вона часто приймала у себе пана Башинського, якось він насмілювався при ній негарно говорити про мене, так назавтра вона наказала слугам

більше його не пускати. Ця доброта з її боку дуже мене схвилювала, хоча на Б. я більше не гніваюся, бо у Варшаві ми з ним помирилися. І все ж я дуже схвилювана, що княгиня маршалкова ставиться до мене з такою повагою і приязню. Пан Б., між іншим, писав мені листи, в яких запевняв у своїй дружбі, і я вірю, що він здатний на такі почуття, тим паче, то казав і мені, і тобі, який був несправедливий щодо мене. Adieu, мій любий ельпіда, mon bon ami, обніми якнайніжніше наших ангеліків і подумай у ту хвилину, що це я" [4, 36-37].

Одначе Софія не виїхала зі Львова ні 20 грудня, ні в день Різдва Христового; розвідний процес у другій інстанції затягнувся, і вирок оголосили тільки 19 січня. Різдвяні свята вона провела в столиці Галичини, далеко від дітей і Щенсного. Сумним, мабуть, було для неї це Різдво, тим більше, що подарунок, який вона одержала в той день, був не з приємних. Щенсний написав, що Жозефіна не дає своєї згоди на розлучення, і єдине, на що вона погодилася, то це виїхати з Тульчина до Петербурга.

То був удар, який потряс усю психіку Софії. Над нею нависла страхітлива загроза – утрата дотеперішнього суспільного становища, ба навіть сім'ї. Якщо Потоцький не хотів чи не міг з нею одружитися, то після розлучення з Віттом вона втрачала ґрунт під ногами. А їй доходить уже тридцять шостий рік, і про закладання нового фундаменту свого подальшого життя їй страшно було навіть думати. Тим-то, отримавши цю сумну звістку, Софія почала розпачливо хапатися за останню надію – почуття, яке живив до неї Щенсний, зважившись залишити її біля себе в будь-якій якості [3, 261]. Останній із її листів, написаних зі Львова, – чудовий додатковий матеріал до розуміння стану її свідомості в цей переломний момент.

Зі Львова (28 грудня 1795 р.): "Почну з відповіді на твій лист від 17 листопада, посланий із Чорної Кам'янки. Це чудовий лист; усі вирази, що є в ньому, змальовують твою душу і твою ніжність. То правда, що це мертвий папір, але він несе на собі такий сильний відбиток твоїх почуттів, що розчулив би навіть найчерствішу душу. Подумай сам, яке враження справив він на твою Софію, котра тебе обожноє, котра живе й дихає тільки заради тебе. Не могу розстатися з цим чарівним листом; відколи отримала його, ношу біля серця, перечитую по десять разів на день; лину думками до Дашева, я з тобою, я в твоїх обіймах, пещу тебе, впиваюся щастям своєї свободи, радістю віддавати її тобі без жодних претензій, за винятком хіба що, мабуть, однієї – завжди бути з тобою і щоб ти мене кохав. Мені дуже потрібне твоє кохання; я знаю, що ніхто не вміє кохати так, як ти, бо ти кохаєш носправжньому й не вдавано. Ти повчаєш мене, mon ange, щоб я була щаслива; я і є щаслива, і навіть дуже. Вір мені, mon adorable ami, що з моменту твого приїзду до Тульчина, з тієї хвилини, коли ти мене запевнив, що ніхто не хоче відбирати в мене твоє серце, відколи мені залишено це велике щастя – жити біля тебе і з тобою, на землі немає людини, щасливішої за мене; а це твоя робота, мій любий ельпіда. Ти знаєш, що я віруюча, але відколи я стала щасливою, задоволеною, завдяки тобі, я стала святенницею, бо мені здається, що інакше не могла б якнайсердечніше висловити свою вдячність Найвищій Сутності за всі ті дарунки, що ними вона мене ущедряла. Сто разів на день я подивляю свою щасливу зірку, сто разів на день замислююсь над тим,

яке добро сподіяла в житті, що мене так береже й так винагороджує Небо. Подумай, чи мусиш ти мені казати: "Будь щаслива!" Я і є щаслива, mon ange, і ніщо відтепер не зможе зробити мене нещасною поруч тебе, навіть цькування із Тульчина. Господиня палацу марно намагатиметься збаламутити наше щастя; вона не може мені заборонити, щоб я тебе кохала. обожноувала, щоб присвятила тобі своє життя й свою свободу. Якщо вона така злоблива, якщо не хоче тебе вщасливити й намагається завадити, щоб це зробила інша, то тим гірше для неї. Що ж до мене, то ніщо, ніщо в усьому світі не зможе змінити мого ставлення до тебе, якщо вона сподівається, що зможе мене відвернути від тебе цими перешкодами, то вона дуже мало знає про мої почуття до тебе. Я ладна жити з тобою в будь-якій ролі – твоєї коханки, дружини, твоєї метреси, твоєї рабині – все одно, навіть як річ, що належить, тобі й що нею ти можеш розпоряджатися за власним бажанням, як істота, котра обожноє тебе і своє щастя може віднайти тільки в щасті свого ідола. Якщо в Тульчині й далі забажають чинити перешкоди, щоб я стала твоєю дружиною, я буду у відчаї через наших дітей, через маленьку донечку яку так прагну мати: але якщо йдеться про тебе, то хіба я могла б відтепер менше любити тебе як кохання, ніж як чоловіка? Хіба ти не зробив усе, що було в твоїй спроможності, аби ним залишитися? Хіба тобі не пощастило з твоєї вини? Вір мені, mon adorable, що скільки перепон виставлять мені з того боку, скільки разів зросте моє кохання" [4, 38-39].

Дивні рефлексії, на думку Лоека, викликають Софіїні листи до Щенсного за 1795 рік, а особливо останній, повний таких пристрасних поривів, які важко знайти в усій польській еротичній епістолографії доби Просвітництва. Якщо навіть лише на їхній основі судити про цінні якості душі й характеру адресата, то можна дійти висновків, архіпохвальних для Щенсного. Але хіба можна повірити в те, що цей огрядний, непропорційної будови магнат міг насправді будити такі почуття у 36-річній жінці, досвідченій, усе ще вродливій, відомій мало не на всю Європу, обожнованій сотнями найвідоміших осіб багатьох держав? Усе промовляє за те, що Софія була нещирою; вона чинила просто за схемою, яку засвоїла ще в Константинополі і яка майже ніколи її не підводила – у цьому вона переконалася вже не раз. Що ж насправді діялося в її душі? Чи вона байдуже й цинічно добирала вирази, здатні запасти глибоко в серце людини, від якої залежало все її майбутнє, чи, може, кидала їх на папір з відчаєм і люттю через приниження, яке внаслідок несприятливого збігу обставин знову змушена була терпіти.

Софія переможно пододала важкий для себе злам 1795-1796 рр. Щоправда, їй довелося відкласти на майбутнє реалізацію своїх мрій про законний шлюб зі Щенсним Потоцьким. Але ампула його дружини de facto вона не втратила, навіть навпаки, зміцнила його, невдовзі потому переймаючи від переможеної Жозефіни всі права володарки Тульчина [5, 230-231].

1. Попова А., Шовковий Д. Тульчинська лінія Потоцьких // *Історія України*. – 1997. – №18.
2. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007.
3. Лоск Є. *Історія прекрасної бітвинки*. – К., 2005.
4. *Центральний державний історичний архів України в м. Києві*. – Ф.49. – Оп.2. – Спр. 1756.
5. Lojek Jerzy. *Dzieje pięknej Bitynki*. – Warszawa, 1982.